

نقد کتاب نسائم الاسحار من لطائم الاخبار

سیدمصطفی مجرد

چکیده

این مقاله به طور اختصار به نقد کتاب نسائم الاسحار من لطائم الاخبار پرداخته و چگونگی تصحیح و مشخص شدن نام مؤلف کتاب به وسیله استاد میرجلال‌الدین حسینی ارموی تشریح شده و به ارزش آن از لحاظ تاریخی و ادبی تصریح گردیده است.

واژه‌های کلیدی: نقد کتاب، نسائم الاسحار من لطائم الاخبار، میرجلال‌الدین حسینی ارموی، فروزانفر

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

مقدمه

کتاب نسائم الاسحار کتابی است بسیار موجز و پرفایده در تاریخ وزرا که از جنبه‌های نثر نویسی ادب فارسی و فواید تاریخی بسیار بالارزش است. این کتاب به تصحیح و نقد و بررسی و تعلیق استاد دکتر میرجلال‌الدین حسینی ارموی، پژوهشگر بی‌نظیر کتابهای اسلامی تنظیم گردیده است. متن کتاب مزبور ۱۱۹ صفحه به قطع وزیری به زیور طبع آراسته گردیده است این متن با یک صفحه مقدمه و چهل صفحه تعلیق آن را کامل می‌کند. این کتاب ارزشمند تاریخی و ادبی، که برای بعضی از پژوهشگران نیز مؤلف آن ناشناخته بود، استاد محقق، میرجلال‌الدین حسینی ارموی، با تطبیق اسلوب عبارت و انشاء و روش بیان و مقایسه، نسائم الاسحار یا سبط العلی و درة الاخبار با ذکر دلایل صحیح و روشن، مؤلف را مشخص می‌سازند، که این کتاب تاریخی از «ناصرالدین منشی کرمانی» است.

استاد میرجلال‌الدین حسینی در سبب نشر کتاب می‌نویسد :

«پس از آنکه نگارنده از وزارت فرهنگ به دانشگاه منتقل شد و افتخار خدمت در آن مؤسسه را حیات نمود، روزی در حضور استاد بزرگوار جناب آقای فروزانفر رئیس محترم دانشکده علوم معقول و منقول بودم، نگارنده را مخاطب ساختند و فرمودند: مناسب می‌دانم که شما یکی از دو کتاب مهم ادبی، تاریخی، ربیع الابرار زمخشری یا خریدة القصر، عماد کاتب (قسمت مربوط به ایران) را که از پیش اشتغال به مقدمات نشر آنها داشتید، آماده چاپ کنید و نخستین نشریه خود به وسیله انتشارات دانشگاه قرار دهید. نگارنده اظهار داشت که بعد از ابتلاء به کسالت معهود خطری و بیماری سختی که سابقه اطلاع آن را دارید فعلاً اطباء به طور موقت از خوض در این قبیل امور علمی - که مستلزم اعمال نظر دقیق و صرف وقت زیادی باشد - منع کرده‌اند. اگر اجازه بفرمایید، کتابی تا حدی کم زحمت‌تر را برای این منظور انتخاب کنیم، سپس چند کتاب را عرضه داشت کردم کتاب حاضر یعنی «نسائم الاسحار» را تصویب فرمودند و نشر آن را اصلاح دانستند پس نظر به امتثال

امر ایشان نگارنده این خدمت را وجهه همت ساخت و به انجام آن پرداخت، اگرچه بعد از خوض در عمل معلوم شد که اصلاح و تصحیح این نسخه کم حجم بر معنی نیز مخصوصاً با توجه به مجهول المؤلف بودن آن - به توفیق ایزدی تعیین شد - مستلزم زحمات مردآزمای طاقت فرسایی بوده ...^۱

من خود زمانی که در خدمت استاد بدیع الزمان فروزانفر در سال ۱۳۳۸ تا ۱۳۴۰ شمسی به تحصیل اشتغال داشتم و از دریای موج و بر فیض ایشان قطره‌های چون گوهر اشک بر می‌گرفتم به این نکته پی بردم که استاد کارهای بزرگ تحقیق را به مردان بزرگ می‌سپردند، حقیر مدتها که در خدمت علامه فروزانفر بودم، تعریف و تمجید کسی را نشنیدم مگر یکی دو نفر که حضرت استاد میرجلال‌الدین حسینی محدث ارموی یکی از آنان بود که دقت نظر و ژرف‌اندیشی و تسلط و اشراف به متون دینی و ادبی و تاریخی از ویژگیهای ایشان بود. و دقت و حوصله این مرد بزرگ زیانزد پژوهشگران علوم اسلامی بود.^۲

استاد میرجلال‌الدین محدث در مقدمه کتاب نسائم الاسحار می‌نویسند:

«از استاد بزرگوار و عزیز عالی مقدار - بدیع الزمان فروزانفر - شنیدم که علامه قزوینی نام کتاب «نسائم الاسحار» را ضمن صورت اسامی کتب مهمی که در «تزکیه» است و در صورت امکان می‌بایست از آنها عکس‌برداری شود درج نموده و به وزارت فرهنگ تهیه نسخه عکسی آنها را پیشنهاد کرده است.^۳

استاد محدث ارموی در مقدمه این کتاب چنین یاد می‌کند:

«این کتاب از جنبه تاریخی و از جهت نثر فارسی اهمیت و ارزش بسزایی دارد و در باب خود از کتب نفیسه مهمه بی‌نظیر به شمار می‌رود.»

استاد سپس به تعیین ویژگیهای این اثر بدیع می‌پردازند و موارد خاص اثر را بر می‌شمرند:

الف - نویسنده کتاب در تراجم اشخاص به طور کلی از حد اعتدال و میزان عدالت بیرون نشده و به مدح و قدح بی‌مورد نپرداخته است ...

ب - در تراجم احوال به موضوعات مهم و نقل سوانح حیاتیة مفید لازم الذکر که فایده بر ذکر آنها مترتب بوده پرداخته است و از مطالبی که چندان فایده بر گفت و شنید آنها مترتب نمی‌شده، اعراضی کرده است ...

ج - چون نویسنده در ادبیات بسیار قوی و مخصوصاً در عربیت متضلع بوده است مطالب را به بیانی رسا و عبارتی زیبا و سیکی نمکین و طرزی دلنشین ادا کرده است به طوری که می‌توان گفت از اطناب مخلّ دور و از ایجاز مخلّ مهجور است و در عین حال مشتمل بر تشبیهات و استعارات و کنایات لطیف و پسندیده و تعبیرات شیوای غیر متکلفانه نیز است.

د - مطالب کتاب سراسر یا از مآخذ معتبر و مهم پیشین فرا گرفته شده یا خود نویسنده مبتکر ذکر آنها بوده است. تراجم کسانی که از دیگری فرا نگرفته، بلکه معاصران او بوده‌اند و خودش بالاستقلال و بلاواسطه به شرح حال ایشان پرداخته است^۴ ...

استاد میرجلال‌الدین با تسلّطی که بر متون تاریخی و ادبی داشته‌اند به نقد ادب فارسی دستوری پرداخته‌اند و با مقایسه نوشته‌های سمط‌العلی و درة‌الاکبار و سبک نگارش آنها به تعیین نسائم الاسحار برهان روشن می‌آورند.

استاد نظریه «حمدانی» را درباره نسائم الاسحار و آثار الوزراء عقیلی بیان می‌دارند و با بررسی دقیق، نظر حمدانی را اصلاح می‌نمایند. آقای حمدانی در روزنامه «جمعیت آسیایی» راجع به کتاب آثار الوزراء سیف‌الدین حاجی می‌نگارد که او از نسائم الاسحار بسیار استفاده کرده است.

آقای وقار احمد حمدانی درباره نسائم الاسحار چنین می‌نویسد :

«کتاب نسائم الاسحار کتابی است بسیار مفید در تاریخ وزرا به زبان فارسی که به تاریخ آخر ماه صفر سال ۷۲۵ هجری به اتمام رسیده است. مؤلف اسم خود را نمی‌برد و ادعا می‌کند که چنین کتابی در تاریخ وزرا سابقه ندارد.»

مؤلف آثار الوزراء اشاره کرده که این کتاب یکی از منابعی بوده که از آنها استفاده کرده است.

اما حمدانی می‌نویسد: بعد از مقایسه دقیق به این نتیجه رسیدم که مؤلف آثار الوزرا تقریباً کلمه به کلمه کتاب نسائم الاسحار را استنساخ کرده است. استاد میرجلال‌الدین محدث ارموی با دقت نظر، که خاص ایشان است و آثار الوزراء را دقیق بررسی نموده‌اند، قول حمدانی را رد می‌کنند و می‌نویسند:

«قول حمدانی که گفته، مؤلف آثار الوزراء تقریباً کلمه به کلمه نسائم الاسحار را استنساخ کرده است، کاملاً درست نیست. اگر مولف مزبور نسائم الاسحار را حرفاً به حرف رونویسی و نسخه‌برداری می‌کرد، اگرچه مرتکب گناه سرقت علمی می‌شد ولی از جهت دیگر که کتابش سبب حفظ مطالب تاریخی به عین عبارت مورخ اولی که وقایع را از مأخذ اصلی گرفته بوده است، شده و مورد استفاده دیگران گردیده، قابل ارزش و اهمیت می‌شد لیکن مؤلف مزبور بنا را بر اخذ مطالب از کتاب نسائم الاسحار در مواردی که مأخذش تنها آن کتاب بوده، گذارده است اما با این تصرف، که مطالب مأخوذ را تلخیص کند و آنچه را که لازم بدانسته است حذف و اسقاط نماید، از این روی کتاب مزبور اهمیت تاریخی را از دست داده است؛ زیرا در این تلخیص اشتباهات عجیبی را دچار شده و خبط و خطاهای مهمی را مرتکب گردیده است که در بعضی موارد اصلاً مطالب را عوض کرده است^۵...»

بین پژوهندگان ادب و تاریخ این اتفاق رأی وجود داشته که نسائم الاسحار مجهول المؤلف است که نه مؤلف نام خود را در آن کتاب آورده و نه دیگران در کتابها به نام وی تصریح کرده‌اند و لیکن تتبع و تحقیق استاد میرجلال‌الدین حسینی محدث ارموی با ذکر دلایل و شواهد معین کرده‌اند که مؤلف آن ناصرالدین منشی کرمانی است.

نسائم الاسحار طبق تصریح مؤلف در تاریخ سلخ صفر ۷۲۵ هجری انجام یافته است «آنجزت الموعود بعون الله و حسن توفیقه فی تلخیص هذا التاریخ و تفتیحه و قرغت منه بین الدولة لاصغیه فی سلخ صفر المختوم بالخیر و الظفر. سنه خمس و عشرين و سبعمائة الهجریه^۶.

استاد میرجلال‌الدین کتابهای تألیفی نیمه اول قرن هشتم را با دقت بسیار مورد بررسی قرار داده‌اند و دریافته‌اند که دو کتاب از نظر اسلوب عبارت و سبک یا انشاء مشابهت بسیار نزدیکی به هم دارد. بلکه مماثلت بیشتری از جهت لفظ و معنی و غیر آنها نیز در بسیاری از موارد هست و آن دو کتاب عبارت است از:

۱- سمط العلی للموقف الاعلی
۲- درة الاخبار و لعة الانوار

۱- سمط العلی ... کتابی است که ناصرالدین منشی کرمانی پسر عمرة الملک منتجب‌الدین منشی یزدی فیما بین ۷۱۵ تا ۷۲۰ در تاریخ قراختائیان کرمان ... به رشته تألیف در آورده است.

۲- درة الاخبار و لعة الانوار کتابی است تلفیقی از ترجمه و تألیف که اصل آن ترجمه «تممة صوان الحکمه» فرید خراسان ابوالحسن بیهقی است که به قلم ناصرالدین منشی کرمانی در حدود ۷۲۹ تا ۷۳۰ به نام خواجه غیاث‌الدین، پسر خواجه رشیدالدین فضل‌الله ترجمه و به وسیله الحاق «تکمله» به قلم مترجم نامبرده پایان یافته است.

استاد می‌نویسند وقتی این سه کتاب مورد ملاحظه قرار گیرد در وهله اول و نگاه نخستین معلوم می‌گردد که یک نوع وحدت و ارتباط میان آنها چنان ظاهر و هویدا است که هیچ‌گونه حاجتی به شرح و بیان و اقامه دلیل و برهان وجود ندارد.^۷ با توجه به اینکه آثار تحقیقی استاد علامه میرجلال‌الدین حسینی محدث ارموی بیش از پنجاه اثر قلمداد شده است در شرح حال ایشان چهل و پنج نام کتاب عنوان گردیده است که همه این تصحیح و تألیف همراه با تعلیقات بسیار محققانه صورت پذیرفته است. با اندک دقتی زحمات این مرد بزرگ در احیای میراث مکتوب، مشاهده خواهد شد.

علامه شیخ آقا بزرگ تهرانی که بسیار با مرحوم استاد میرجلال‌الدین محدث ارموی حشر و نشر داشته‌اند تا زمانی که به تدوین «الذریعه الی تصانیف الشیعه» پرداخته‌اند به سه اثر از استاد دکتر میرجلال‌الدین محدث ارموی اشاره می‌نمایند:

الف - فهرست اسماء الرجال. المذكوره احوالهم فى كتاب «التدوين فى اخبار قزوين» تأليف ابى القاسم عبدالكريم الراعى القزوينى المتوفى ٦٢٣ من استخراج السيد جلال الدين الحسينى الارموى و الشهير بالمحدث، طبع فى ١٣٧٤ فى ١٠٤ صفحه.
ب - فيض الله - فى ترجمه القاضى نور الله الشهيد فى ١٠١٩ تأليف السيد جلال الدين ابن قاسم الحسينى الارموى الشهير بالمحدث الارومى طبع فى اول «الصوارم المحرقه» للقاضى نور الله فى طهران فى ١٣٦٧ فى ١٢٣ صفحه نقل فيه اولاً ما فى «شهداء الفضيله» ثم فى «محفل فردوس» لولد القاضى فى تسع صفحات ثم التبيه على امور.

ج - كشف الكربه فى شرح دعاء الندبه - للسيد جلال الدين محمد بن القاسم المحدث الارومى نزيل طهران. اوله : [الحمد لله الذى يجيب المضطر اذا دعاه و يكشف عنه السوء ويرعاه ...] جمع فيه بين كلامى الشارحين و هما مؤلفا «وسيله القربه فى شرح دعاء الندبه» و «عقد الجمان لندبه صاحب الزمان»^٨

بی‌نوشتها

- ۱- نسائم الاسحار من لطائم الاخبار، در تاریخ وزرا؛ ناصرالدین منشی کرمانی به تصحیح و مقدمه و تعلیق، دکتر میرجلال‌الدین حسینی ارموی «محدث» چاپ دوم از انتشارات مؤسسه اطلاعات، مقدمه صفحه (صح)
- ۲- از افادات استاد علامه بدیع الزمان فروزانفر؛ یادداشت‌های نویسنده این مقاله.
- ۳- نسائم الاسحار من لطائم الاخبار صفحه «د»
- ۴- همان صفحه‌های «هـ - و»
- ۵- آثار الوزراء سیف‌الدین حاجی بن نظام عقلی به تصحیح و تعلیق میرجلال‌الدین حسینی ارموی «محدث» چاپ دوم از انتشارات اطلاعات مقدمه، صفحه «ب»
- ۶- نسائم الاسحار من لطائم الاخبار ص ۱۱۸
- ۷- مقدمه نسائم الاسحار من لطائم الاخبار صفحه ط
- ۸- الذریعه الی تصانیف الشیعه، علامه شیخ آقا بزرگ طهرانی دارالاضواء، بیروت، ج ۱۶ صص ۳۷۵ و ۴۰۶ و ج ۱۸ ص ۵۴